

Islandski padec iz raja ali islandska bančna saga

Jerneja Grmadnik

Nedavno je po Facebooku in drugih socialnih omrežjih krožil članek, ki je opozarjal, da smo med iskanji rešitev za finančno in dolžniško krizo pozabili na državo, kjer se je kriza iz Združenih držav Amerike pravzaprav izkrcala v Evropo – na Islandijo. Ta je dolga leta veljala za obljubljeno deželo prvega parlamenta, gejzirjev, ribičev, Björk in vsesplošnega blagostanja. Potem pa smo oktobra 2008 slišali, da je tik pred bankrotom. Minila so skoraj štiri leta in letos OECD Islandiji že napoveduje 2,4-odstotno gospodarsko rast. Kaj se je zgodilo vmes na otoku ledu in ognjenikov, razen izbruha vulkana z neizgovorljivim imenom, ki je začasno povzročil kaos v letalskem prometu in si v svetovnih medijih izboril naslovnice, politično dogajanje pa potisnil v ozadje? Začnimo na začetku. Ali še pred njim.

Islandija, tradicionalno država ribičev in kmetov z okoli 320.000 prebivalci, je od devetdesetih let pod vodstvom konservativne vlade postopoma privatizirala državna podjetja, liberalizirala ribištvo, spodbujala vlaganja v infrastrukturo ter omogočila prost pretok blaga in storitev. Emega od ukrepov, s katerim je želela spodbuditi gospodarstvo, je predstavljala tudi deregulacija finančnega sistema, ki se je kasneje pokazala kot eden glavnih razlogov islandske gospodarske krize. Deregulacija med drugim namreč pomeni, da so zahteve za izdajo kreditov precej manj rigorozne. Posledica je bila precejšnja kreditna ekspanzija, s tem pa na kratki rok tudi visoka gospodarska rast (leta 2004 je znašala celo 7,7 odstotkov). Lažji dostop do kreditov je podjetjem omogočil cenejše investiranje, fizičnim osebam pa večjo potrošnjo. Hkrati z gospodarsko rastjo se je

večal tudi standard Islandcev; plače so rasle, brezposelnosti skorajda niso poznali, ljudje so z lahkoto prišli do poceni kreditov, s katerimi so začeli kupovati stanovanja, vikende in – kot govori priljubljena šala – celo zasebna letala. Mnogo ribičev je pustilo službe in se raje preizkusilo v vlogi bančnih svetovalcev. Banke s prenapihnjnimi bilancami so zato postale močno odvisne od mednarodnih finančnih tokov. V pogojih gospodarske ekspanzije, ki je vladala v tistem obdobju, je bilo to tveganje spregledano, s pokom nepremičninskega balona ter posledično krizo finančnega sistema v ZDA leta 2007, pa je prevelika izpostavljenost mednarodnim finančnim trgom islandskih bank postala očitna. Islandske banke so namreč prevzele precej tvegano strategijo rasti, ki je temeljila na kratkoročnih posojilih v mednarodnem medbančnem sektorju, s katerimi so financi-

Foto: Helgi Hall

rale širitev na tuje trge, predvsem v Veliko Britanijo, na Nizozemsko in v Skandinavijo. Ta posojila naj bi znašala okoli 75 odstotkov celotnih sredstev treh največjih bank. Na sceno so prišli tudi mladi poslovneži, ki jih je islandski tisk poimenoval »finančni Vikingi«. Ti so izkoristili velike količine poceni denarja na svetovnih finančnih trgih, pridobili milijonske kredite in kupovali deleže v evropskih podjetjih. S finančno krizo v ZDA pa se je precej znižala likvidnost v mednarodnem medbančnem sistemu, kar je islandske banke pahnilo čez rob.

Počilo je oktobra 2008, takoj po propadu ameriške banke Lehman Brothers, ki je prestrašil finančne trge, da si ti naenkrat niso več upali posojati bankam. Izvršni direktor islandske gospodarske zbornice Finnur Oddsson je Lenartu J. Kučiču za Delo takrat povedal: »Na eni strani ste imeli državo, ki je po-

speševala gospodarsko rast in omogočala prebivalcem, da so na račun precenjenih nepremičnin najemali velike kredite, na drugi pa centralno banko, ki je poskušala ohladiti pregreto gospodarstvo in krotiti inflacijo z dviganjem obrestnih mer. Zaradi visokih obresti in precenjene krome pa so začeli islandska podjetja in prebivalci najemati kredite v tujini in jih vezati na tuje valute, predvsem evre in japonske jene,« je pojasnil Oddsson. Ta oblika boja proti inflaciji se je v islandskem primeru izkazala za katastrofalno, je v istem članku pojasnil Jon Danielsson, ekonomist in predavatelj na londonski univerzi LSE. Visoke obrestne mere niso spodbujale le zadolževanja islandskih podjetij in gospodarstva v tujini, ampak je politika centralne banke pritegnila tudi številne »valutne« špekulante, ki so z velikimi dobički izkoriščali nihanja v menjalnem tečaju krome in

še bolj napihovali islandski finančni balon. Ko so ti po zlomu ameriške investicijske banke Lehman Brothers z Islandije na hitro »izvlekli« svoj denar, je bila devalvacija krone neizogibna. Centralna banka je ostala skoraj brez deviznih rezerv, kreditne obveznosti islandskih podjetij in gospodinjstev pa so se zaradi nizke vrednosti krone čez noč podvojile.

Islandske banke so ostale brez denarja, Islandija pa je bila premajhna, da bi jih rešila. Tri največje – Kaupthing, Landsbanki in Glitnir – so pridelale dolg, težak 61 milijard dolarjev, kar je 12-kratnik islandskega BDP-ja. V začetku oktobra je vlada kupila tri četrtine delnic Glitnirja, nato pa nacionalizirala še ostali dve banki ter zagotovila, da so vse domače bančne vloge v celoti zajamčene. Toda pomoč je prišla prepozno ali – bolje rečeno – banke, ki so prerasle državo, je bilo preprosto nemogoče rešiti. Takratni konservativni premier Geir Haarde je v dramatičnem televizijskem nagovoru državljanom priznal, da Islandiji grozi nacionalni bankrot. V naslednjih nekaj mesecih je inflacija poskočila na 14 %, vrednost islandske krone je izgubila okoli 70 odstotkov v primerjavi z evrom, brezposelnost se je v letu dni dvignila na deset odstotkov, britanski in nizozemski varčevalci z zamrznjenimi računi so skočili na noge,¹ do takrat evroskeptični Islandci pa so pričeli pogledovati proti Evropski uniji. S finančno injekcijo so najhujše preprečili Mednarodni denarni sklad (IMF) in skandinavske države, ki so Islandiji skupaj posodili 4,5 milijard evrov z 18-odstotno obrestno mero.

»Thetta reddast« tokrat »¡Ya basta!«

V prispevku Delovega novinarja Lenarta J. Kučiča, ki je Islandijo obiskal takoj po bančnem kolapsu, je bilo mogoče po izjavah ljudi razumeti, da bodo Islandci, trpežni in vsega hudega vajeni potomci Vikingov, mirno počakali, da kriza mine. Tudi Steindór Elingsson, pisatelj in eden redkih javnih kritikov islandske družbe, je v intervjuju nejevoljno opisoval *thetta reddast* filozofijo – tako imenovani islandski optimizem, zaradi katerega »vedno znova verjamemo, da bomo vsako krizo že nekako preživeli, saj se bodo stvari prej ali slej uredile.«

Toda tokrat se je zmotil. Pregovorno potrpežljivi Islandci so *thetta reddast* (vse bo še dobro, op. a.) zamenjali z *¡ya basta!* in pričeli protestirati. Več mesecev so se zbirali pred parlamentom in ob glasni spremljavi različnih tolkal poskušali preglasiti vladne in parlamentarne seje. Opremljeni so bili z nazornimi

transparenti, na katerih so bila zapisana protivladna gesla, in ostro zahtevali odstop celotne vlade ter guvernerja nacionalne banke, ki so ju krivili za finančni polom. Mirni protesti so občasno sicer izbruhnili v izgrede z metanji lončkov jogurta in snežnih kep v parlamentarno poslopje, kar je v zadrego spravljalo predvsem islandske policiste, nevajene kakršnekoli oblike nasilja. Mimogrede, Islandija sploh nima vojske ...

Premier in predsednik konservativne Neodvisne stranke Geir Haarde se je konec januarja 2010 nazadnje le odločil za odstop in za sklic predčasnih parlamentarnih volitev, a hkrati poudaril, da s položaja odstopa predvsem zaradi zdravstvenih razlogov – diagnoza: rak na grlu. Predsednik republike Olafur Ragnar Grimsson je, kot mu v takih primerih narekuje ustava, že dan pozneje pozval levosredinsko Socialdemokratsko stranko, naj skupaj z Levim zelenim gibanjem sestavi prehodno vlado do volitev, razpisanih za april. Socialdemokrati so predlagali, da bi njegov položaj zasedla takrat 66-letna Johanna Sigurdardottir – priljubljena dotedanja ministrica za socialne zadeve.

Zasuk v levo

Volilni izid aprilskih parlamentarnih volitev je bil zgodovinski, saj je prvič po 65. letih, odkar je leta 1944 vulkanski otok odpovedal podložnost danskemu kralju in razglasil neodvisno Republiko Islandijo, vajeti države prevzela levo usmerjena vlada. Na volitvah so slavili Socialni demokrati Johanne Sigurdardottir. Ti so prejeli 30,9 % glasov, njihovi koalicijski partnerji Levo zeleno gibanje pa 21,5 odstotka. Neodvisna stranka, ki ji večina Islandcev pripisuje odgovornost za zlom islandskega bančnega sistema, je prejela okoli 24 odstotkov glasov.

Sigurdardottirjeva je kot nova premierka in prva predsednica vlade v zgodovini Islandije napovedala, da bo delo vlade »temeljilo na novih družbenih vrednotah«. Med prve ukrepe je uvrstila zamenjavo predsednika islandske nacionalne banke in razmislek o morebitnem vstopu Islandije v Evropsko unijo. Pred novo »stečajno upraviteljico« države pa je bil predvsem načrt, kako poplačati dolgove upnikom in spraviti državo iz recesije.

Pisanje ustave s pomočjo Facebooka in Twitterja

Protikrizni program je zvenel grozljivo – vsak prebivalec bi moral 15 let plačevati po najmanj 100 evrov na mesec, če bi hotela država poplačati vse dolgove IMF-ju in nekaterim čla-

¹ Na islandskih bančnih računih je bilo zamrznjenih približno 300.000 računov britanskih zasebnih varčevalcev, ki je imelo na teh računih okrog pet milijard evrov, več kot 120.000 nizozemskih strank pa 1,6 milijarde evrov. To si bili varčevalci Icesava, internetne banke Landsbanki.

nicam EU (predvsem VB in Nizozemski, ki sta medtem že napovedali tožbe proti Islandiji). Državlani niso hoteli plačati kazni za napake neodgovornih bančnikov in politikov, zato so zahtevali referendum in marca 2010 s 93-odstotno večino zavrnili takšen načrt.

Predsednica vlade je spet sedla za pogajalsko mizo, Islandci pa so se lotili pisanja nove ustave, da bi zamejili pretirano moč mednarodnih finančnih ustanov, ki je ogrožala njihovo suverenost. Osnutek ustave je pripravilo 25 izvoljenih predstavnikov iz skupine 522 odraslih prebivalcev, ki niso pripadali nobeni politični stranki in jih je podprlo najmanj trideset sodržavljanov. Besedilo je bil dostopno na internetu (pomagali so si predvsem z družabnimi omrežji, kot so Twitter, Facebook, Youtube) in vsak državljan ga je lahko komentiral, dodajal predloge ali izražal pomisleke, zato so v zahodnih medijih radi navajali islandski ustavodajni postopek kot edinstven primer neposredne demokracije. Končno besedilo je šlo v obravnavo v parlament, potrdili pa naj bi ga na prihodnjih parlamentarnih volitvah.² Premierka je takrat povedala, da je zelo pomembno, da je v pisanje nove ustave vpleten ves narod, in izrazila upanje, da bo nova ustava temelj za preoblikovanje države in spravo v deželi. Toda njenih tegob še ni bilo konec. Tudi na drugem referendumu so Islandci tokrat nekoliko omiljen načrt postopnega odplačevanja dolga – odplačali naj bi ga do leta 2046 po triodstotni obrestni meri za nizozemski delež in po 3,3-odstotni za britanskega (kar bi vsakega državljanu stalo 12.000 evrov) – s 63 odstotki glasov zavrnili. Sigurdardottirjeva je povedala, da pomeni izid udarec za vlado in parlament, kjer je dogovor podprlo 70 odstotkov poslancev. Vladi Velike Britanije in Nizozemske pa sta napovedali tožbo proti Islandiji pred sodiščem Evropskega združenja za prosto trgovino (Efta). Proces bi lahko trajal več let, menijo strokovnjaki, ki so prepričani, da bi, če bi Islandija pravdo izgubila, to imelo hude posledice zanjo, saj bi bilo poplačilo veliko višje od dogovorjenega pred referendumom.

Rešitev: ribarjenje in digitalizacija

Za razliko od večine evropskih držav v težavah, t. i. PIGS, se je islandska vlada lotila reševanja težav na bolj odgovoren način. Največje banke, ki so bile vse v privatni lasti, je pustila propasti, država pa je prevzela lastništvo le nad zdravim delom bank, ki so ga predstavljale predvsem vloge domačih varčevalcev. S

tem si je sicer nakopala gnev držav, ki so bile bolj izpostavljene islandskemu finančnemu sektorju, predvsem Velike Britanije in Nizozemske, a je hkrati tudi pomirila domače varčevalce in preprečila množično dvigovanje denarnih vlog, t. i. *bank run*. To pa ni bilo dovolj, da bi država spodbudila okrevanje, saj je bilo zaradi razpada finančnega sistema na Islandiji pod udarom tudi gospodarstvo, ki ni imelo več dostopa do finančnih sredstev, poleg tega pa je morala država zagotoviti dodatna sredstva za zagon bančnega sektorja. Tako se je 5,4-odstotni proračunski presežek v letu 2008 spremenil v 13,5-odstotni proračunski primanjkljaj v 2009, zaradi česar je morala država sprejeti tudi neprijetne varčevalne ukrepe. S prestrukturiranjem so znižali stroške javne uprave, zmanjšali pa so tudi sredstva zdravstvu in šolstvu. Devaluacija valute je blagodejno vplivala na izvozni sektor, preko visoke inflacije, ki je na letni ravni porasla celo prek 18 odstotkov, pa je zaradi realnega znižanja stroškov dela pomagala uravnovežiti proračun. Islandsko gospodarstvo se je spet oprlo na tradicionalne adute, na ribištvo in turizem, pri čemer ni nezanemarljivo, da je zaradi bogatih geotermalnih virov Islandija energetskega popolnoma neodvisna.

Ob tem je treba poudariti, da je kriza na Islandiji, kot pravi ekonomist dr. Mojmir Mrak, bolj podobna tisti na Irskem kot pa v Grčiji, ki je »v težave zašla predvsem zaradi slabe makroekonomske politike, ki se je izrazila v močnem zmanjševanju njene mednarodne konkurenčnosti. Grški primer je torej v mnogočem podoben vrsti držav v razvoju, ki so v dolžniške krize zašle v preteklih desetletjih«. Imajo pa na Islandiji po polomu z bančništvom že ideje o novem poslu. Kot so poročali številni mediji, so se Islandci namreč odločili, da bi radi svoje demokratične ideale prenesli v digitalni svet in na Islandiji ustvarili nova digitalna nebesa svobode informacij in preiskovalnega novinarstva, pri čemer jim pri pisanju zakonodaje svetuje tudi Julian Assange. Tako že vabijo vsa tuja podjetja, ki verjamejo v svobodo in prosti pretok informacij, k postavljanju strežnikov na njihovem ozemlju.

Islandci pa so še vedno razpeti med dilemo, ali naj se sredi globoke evropske dolžniške krize pridružijo Evropski uniji ali naj ostanejo zunaj nje. Posebna past pri pogajanjih o priključitvi, ki so se začela leta 2010, je tudi povračilo škode Britaniji in Nizozemski, ki še nima epiloga. Kljub temu, da je vlada naklonjena vstopu v EU, zadnje ankete kažejo, da je proti 55 priključitvi, za pa 30 odstotkov Islandcev.

² Tu velja dodati, da sprememba ustave še vedno ni gotova in da je marsikateri Islandec skeptičen, ali bo spremenjeno besedilo zares potrjeno.

Še o iskanju grešnih kozlov

O krivcih, ki so spravili na kolena enega nekoč najbogatejših narodov, obstaja več teorij: nekateri izpostavljajo sporno vlogo nekdanjega premiera in guvernerja centralne banke v času krize, Davida Oddssona, ki je kot ministrski predsednik postavil temelje sedanjega bančnega sistema, nato pa je kot vodja centralne banke preslišal večino opozoril in kritičnih ocen na račun islandskih bank, ker naj bi jih razumel kot napad na svojo politično zapuščino. V norveškem dokumentarnem filmu *In a Sea of Debt* ugotavljajo, da je bilo v ozki mreži posameznikov, ki je povzročila bančni kolaps, vpletenih zgolj med 15 in 30 ljudi. To je bil neke vrste *Boy's Club*, ki je finančne akrobacije načrtoval na jahtah na Floridi oziroma, kot komentira novinar v omenjenem dokumentarcu, »pokerska ekipa, ki je bila hkrati močno povezana s političnimi akterji in tudi zato nedotakljiva«. Tajkun Jón Asgeir, medijski in trgovski mogotec, je pri bankah na primer dobil kredit v vrednosti milijarde islandskih kron, ne glede na to, da je bil v preteklosti že obsojen na trimesečno zaporno kazen zaradi goljufije, zlorabe položaja in kaznivih finančnih transakcij. V javnost so prišle tudi informacije, da so banke posojale velike zneske državnim uslužbencem in bližnjim znancem članov uprav. Nekdanji bančni uslužbenec Johan Ausgrimsson je razložil, da mu je bilo v času njegovega dela povsem jasno, da je bančni sistem »pokvarjen«, vendar se zaradi močnih lobjev nihče ni lotil reforme bančnega sistema. Ob tem je pripomnil: »Zelo veliko ljudi je hotelo svoj delež. Politiki pri tem niso nič zaostajali.«

Do podobnih zaključkov je prišla preiskovalna sodnica Eva Joly, ki so jo islandske oblasti angažirale z namenom, da bi se dokopala do diagnoze problema. Ugotovila je, da je šlo za skupino tridesetih mlajših moških, ki so agresivno delovali v mednarodnem bančnem sektorju, in da je s političnim in finančnim vplivom te trideseterice prišlo do kontaminacije zakonodaje. Šlo je za to, da so po določenem obdobju njihovega delovanja podaljški te klike vplivali na spremembo zakonodaje, zaradi česar je Jolyeva kaj kmalu ugotovila, da kazenski in vsakršen drug pregon storilcev neetičnih dejanj postaja zelo problematičen.* Ekonomski novinar Michael Lewis, ki je napisal knjigo o krizi z naslovom *Bumerang*, pa je zapisal, da so postale bančne igrice vabljive za povprečnega Islandca: »Suh in na videz lačen, s pravo in ne modno brado, Alfsson še vedno bolj spominja na kapitana ribiške barke kot na finančnika. Na odprto morje je prvič zaplul pri šestnajstih, zunaj sezone je obiskoval šolo za ribiče. /.../ Pa vendar je januarja 2005, pri tridesetih, ribištvo

obesil na klin in se pridružil oddelku za trgovanje s tujimi valutami pri Landsbanki. Skoraj dve leti je špekuliral na finančnih trgih, vse do velikega pokola oktobra 2008, ko so ga vrgli na cesto, tako kot vsakega drugega Islandca, ki se je imel za finančnega posrednika. Kot pravi, je v svoji službi ljudi, predvsem druge ribiče, prepričal v špekulacijo, s katero se ne da izgubiti: da so si sposodili jene pri obrestni meri treh odstotkov, z njimi kupili islandske krone, te pa nato investirali z obrestno mero 16 odstotkov. 'Mislim, da lažje vzameš nekoga iz ribiškega posla in ga naučiš trgovati z valutami,' reče, 'kot da bančnika naučiš, kako se ribari,« zaključuje Lewis.°

Med glavne razloge za propad islandske ekonomije pa sodi klientilizem, sta v svoji analizi za *New Left Review* ugotovila Robert Wade in Silla Sigurgeirsdottir. Državo je tudi po vpeljavi demokracije in tržnega gospodarstva obvladovalo vsega skupaj štirinajst vplivnih družin, ki so svoje interese uveljavljale v politiki in gospodarstvu, poleg tega pa imele skoraj popoln nadzor nad mediji. Ko je vlada v začetku desetletja sklenila privatizirati banke, jih ni ponudila tujcem, pač pa domačim poslovnežem, ki z bančništvom niso imeli izkušenj. So pa zato bili prijatelji ali celo družinski člani takrat vladajočih politikov.°

Epilog: prvi sodni primer zaradi krize

Bivši islandski premier je bil prvi človek, ki je bil postavljen pred sodišče zaradi soodgovornosti za izbruh finančne krize. Konec aprila je sodišče v Reykjaviku razsodilo, da je delno kriv za finančno krizo, a da ne bo kaznovan. Za krivega ga je spoznalo, ker ni sklical izredne seje vladnega kabineta spričo krize islandskega bančnega sektorja. Proces proti njemu je potekal pred landsdomurjem, posebnim islandskim sodiščem za sedanje in nekdanje ministre, ki so ga tokrat sklicali prvič. V najslabšem primeru sta mu grozili dve leti zapora. Če je premier dobil le simbolno obsodbo, pa tiskovna agencija Bloomberg poroča, da je v kazenskem postopku kar 200 bančnih direktorjev (med njimi tudi Jón Asgeir) in drugih visokih uradnikov, še za 90 ljudi pa pričakujejo, da bodo morali pred sodnika. Ne glede na izid teh sojenj pa je to prvi primer, ko so bili ljudje klicani na odgovornost za nastanek krize – kar je zanimivo, glede na to, da neoliberalna ideologija (ki so jo pred tem mnogi uporabljali kot glavni argument za deregulacijo, ki je nazadnje privedla do zloma finančnega sektorja) poudarja ravno pomen osebne odgovornosti. ●

*Povzeto iz knjige *Tembatsu* Boštjana M. Zupančiča.

°Iz člankov Jureta Stojana za *Večer*.